

El bagatge cultural de José Nicolás de Azara (1730-1804) abans d'arribar a Roma¹ li va permetre connectar immediatament amb l'ambient il·lustrat de la ciutat. Emprenedor i entusiasta de les arts, no sols es va integrar a la vida cultural, sinó que es va convertir en un acreditat promotor artístic. Es va valer de les seves arts diplomàtiques per relacionar-se amb els Papes –especialment Pius VI que considerava Azara el seu amic i conseller–, membres de les cases reials, ambaixadors, ministres, nobles, antiquaris, restauradors i artistes.²

El nombre d'antiquaris enregistrats a la ciutat del Vaticà és un exemple que aporta informació de l'efervescència artística que es vivia a Roma en un període ben curt, de 1769 a 1770 inclussiu: «[...]Pietro Pacilli, Cavalier Piranesi, Agostino Penna, Filippo Tenti, Collino Morison, Domenico de Angelis, Bartolomeo Cavaceppi, Giuseppe Nollekens, Gioacchino Falcioni, Giuseppe Angelini, Tommaso Gengkins, Belisario Amidiei, Conte Fede, Gavino Hamilton, Cardelli, Vinelli Scarpellino.»³ Un total de setze antiquaris actius entre els quals figuren noms molt propers Azara, que també van promoure o participar en algunes de les excavacions iniciades a Roma i els seus voltants entre els anys 1775 i el 1780. Per exemple, Domenico de Angelis amb el diplomàtic i el príncep Santacroce iniciaren les excavacions a Villa Negroni (1777); el col·leccionista Gavino Hamilton; el marxant i col·leccionista Thomas Jenkins; el restaurador Bartolomeo Cavaceppi, que admetrà al seu taller recomanats d'Azara per formar-se en l'art d'esculpir; els protectors de les lletres i Belles Arts els prínceps Rospigliosi i Chigi; l'artista i col·laborador d'Azara, Giovanni Volpato, i l'amic Ennio Quirino Visconti que sovint consultà Azara per identificar peces trobades.⁴

¹ El seu oncle Manés de Azara li despertà la passió pel dibuix i el gravat, mentre es treia el títol de batxiller en lleis a la Universitat Sertoriana (Osca). Passà moltes hores a la Biblioteca del Colegio Mayor de San Salvador de Oviedo (Salamanca) on va ser bibliotecari i s'inicià com a bibliòfil. A Madrid, durant el temps que va estar a la Secretaria d'Estat, va ser nomenat Acadèmic d'Honor de la Real Academia de Buenas Letras de Sevilla (1760) i assistí a les tertúlies que organitzava Agustín Montiano amb els seus amics Eugenio Llaguno i Bernardo Iriarte. Conegué els artistes: Antonio Rafael Mengs, que arribà a Madrid el 22 de setembre de 1761 per pintar al Palau Reial i al d'Aranjuez; Manuel Salvador Carmona, gravador i gendre de Mengs, i Tomás Francisco Prieto per la seva intervenció en l'encunyació de la medalla commemorativa del casament dels Prínceps Carles i Maria Lluïsa. Com a bibliòfil es preocupà de conèixer els fons de la biblioteca del reial monestir d'El Escorial. També realitzà les primeres incursions en arqueologia a Rio Tinto (Huelva) i en l'edició de llibres, publicant el 1765 les *Obras de Garcilaso de la Vega*.

² Azara va ser conseller en la reorganització del Museu Pio Clementino (Castellanos 1849-50-I:133; Corona 1948:59).

³ També en aquest període es va obrir oficialment el Museu Pio Clementino, concretament l'any 1771 (Howard 1973:735-6).

⁴ Tots ells van promoure excavacions: Domenico de Angelis a Villa Negroni (1777), Villa di Cassio (1773-74), a l'oliveto della Montanava (1776), els entorns de Tívoli (1779), i a Zagarolo (1777); Gavino Hamilton a Monte Cagnolo (1772), a Roma Vecchia (1774), a S.Maria di Galesia (1775-76), al Palatino i a Ostia (1775-76), a Castel di Guido, a la Muratella di Ardea i a Nemi en el jardí de S.Nicola (1776), a l'Orti Sallustiani (1777), a Villa Mandrisi (1777) i a Cecchignola (1779); Thomas Jenkins a Toragnola (1775) i a Tor Tre Teste (1777); Rospigliosi a Zagarolo (1775), a Centocelle (1779-80) i a Marino (1780); El príncep Chigi a Porcigliano (1777-80); Giovanni Volpato a les Terme di Caracalla i a S.Balbina (1779), als Camaldali di Frascati (1779), a S. Marco de Venezia (1780) i al Quadravo (1780), i Ennio Quirino Visconti al sepolcro degli

Una de les primeres tasques a la qual es va dedicar Azara només arribar a Roma va ser la de fer de *cicerone*. Acol·lir i acompanyar a dignataris espanyols a visitar els llocs més significatius de la ciutat. Aquesta activitat, inclosa dins de les que escauen a un diplomàtic, va recaure sobre ell per la poca predisposició de l'ambaixador Tomás Azpuru per dur-la a terme. Així ho manifestà Azara al seu antecessor en el càrrec d'agent de precs, Manuel de Roda: «[...]el martes por la noche llegó nuestro conde Aguilar: al momento me llamó Azpuru in auxilium, y me lo entregó con donacion intervivos irrevocable; de suerte que él desde entonces hasta ahora, no ha salido mas que hasta la puerta á acompañarlo. Yo tengo que hacer de Cicerone y introductor de embajadores de día y de noche[...]» (Azara 1846-I:95).

Azara, en moltes ocasions, va haver de substituir als diferents ambaixadors espanyols davant la Santa Seu, fins que va ser nomenat per ocupar aquest càrrec el mes de desembre de 1784 i passà a residir al palau d'Espanya. Primer substituï a l'esmentat Tomás Azpuru, després a José Moñino, futur comte de Floridablanca, i per últim al marquès de Grimaldi.⁵ Hi trobava moltes avantatges rebent amics o fent-ne de nous, relacions, totes elles, que li van suposar no solsament una estreta amistat sinó també obtenir els favors d'aquells que va atendre.

Alguns visitants els va allotjar a casa seva, com el comte de Fuentes, amb qui sovint va fer passejades per mostrar-li les innumerables antiguitats de la ciutat. Altres casos eren joves, pels quals sentí una especial satisfacció en instruir-los: Miguel de Mendinueta, nebot de Muzquiz; el fill del conseller Mata Linares; el jove Orcasitas, malgrat que li agradés més veure l'art modern que l'antic; un jove de Tolosa, del qual destacà la seva aplicació; Luis Pignatelli, un dels fills del comte de Fuentes, i el nebot de Moñino,⁶ per citar-ne alguns dels més rellevants dins la noblesa i el funcionariat de l'Estat.

A principis de la dècada dels setanta rebia la visita del seu amic Bernardo del Campo i acompanyat del pintor Gabriel Durán li van mostrar l'*Antichità*, fent esment de les escultures: *Apol·lo* i *Laocoont*.⁷ Dos anys més tard, Azara feia de guia del duc d'Arcos i d'alguns *consiliarios* de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando.⁸

Poques vegades va patir la incomoditat d'aquesta activitat, per exemple el comte d'Aguilar volia veure-ho tot sense tenir cap idea de la història romana.⁹ També quan va

---

Scipioni (1780-83) (Pietrangeli 1943:153-156).

⁵ Corona 1945: 114-115; Corona 1965-I, II: 434-436; Ciavarella 1979- I: 101-102, carta Azara-Bodoni 23/12/1784 i 13/1/1785; Olachea 1987: 63; Jordán 1995:38 i 244-247, i Garcia-Portugués 2007:137.

⁶ Azara 1846-I:148 i 183, 6/10/1768 i 7/12/1768; Azara 1846-I:252-3, 6/4/1769; Azara 1846-I:288, 1/6/1769; Azara 1846-II:130, 20/12/1770; Azara 1846-II:282, 4/2/1773; Azara 1846-III:59, 12/12/1776; Azara 1846-III:198-200, 15 i 19/10/1778.

⁷ Azara 1846-II:111-113, 11,18 i 25/10/1770.

⁸ Azara 1846-II:346-345 i 348-349, 8,22 i 29/10/1772.

⁹ Azara 1846-I:95-96, 21/7/1768.

Fig. 1. A. R. Mengs, *Retrat de José Nicolás de Azara* (1774). Madrid, Museo del Prado (Creative Commons). Copiat per F. J. Ramos, *Retrat d'Azara* (1784). Madrid, Real Academia de la Historia.

haver d'atendre els marquesos de Llanos per la presència de la marquesa «[...] con todo español que pasa por aquí [sic] es verdad que a mugeres no había tenido que hacerlo hasta ahora».¹⁰ La seva màxima era la d'instruir tot compatriota que passés per Roma amb el ferm propòsit de donar una imatge de la ciutat essencial en una bona formació i així animar-los a tornar i fer-ne venir d'altres.¹¹

Aquesta pràctica d'Azara, junt amb els seus dots innats, com el talent, l'erudició, la perspicàcia i l'agudesia, va propiciar el tracte amb membres de la reialesa, sent reclamada la seva presència i sol·licitada la seva companyia. Fer de *cicerone* el posava al dia de les últimes novetats en modes, excavacions, associacions, esdeveniments, etc, convertint Azara (fig.1) en una figura fonamental en els *pranzi* i tertúlies que es realitzaven per homenatjar membres de l'Església, noblesa, artistes i literats prestigiosos que visitaven la ciutat.

Cenacles a Roma

Les celebracions religioses i els afers polítics convocaven la presència d'alts dignataris de les cases reials europees a la ciutat. Els ambaixadors i els prínceps de l'Església convidaven a *pranzi* nobles i erudits de renom per fer-los agradable la seva estada. Azara fou un dels assiduus a aquestes festes i alhora en fou amfitrió, molt abans de ser nomenat ambaixador, sobretot quan ocupà en funcions el lloc de l'ambaixador, el marquès de Grimaldi.¹²

Per la seva astúcia i enginy s'entrevistà en diverses ocasions amb l'Arxiduc d'Àustria i Gran Duc de la Toscana,¹³ fent-se anunciar la primera vegada com don Carlos de Osorio. Tot sol i sense la presència de l'ambaixador Azpuru¹⁴ va aconseguir l'audiència pretesa. Van parlar d'antiguitats per després orientar la conversa cap a la política, manifestant el malestar que en aquell moment produïen els jesuïtes. Després, el seu nom fou inclòs en tots els festeigs que s'organitzaren a la ciutat. Azara escriví a Roda: «El gran Duque ha tenido el mal gusto de gustar de mí».¹⁵ En la mateixa carta li comunicava les seves

¹⁰ Azara 1846-II:422 i ss., 18/6/1773.

¹¹ Azara 1846-I:328, 14/9/1769.

¹² Carta d'Azara a Roda en la que li comunica la propera arribada de Grimaldi com ambaixador el 15 d'octubre de 1777 (BN Col.USOZ, U.829, carta sense lligar Azara 1846, Garcia-Portugués 2007:doc. 4) El marquès de Grimaldi no feia les seves funcions d'ambaixador per la seva edat avançada i el seu estat malaltís (Corona 1948:114). Azara comunica a Bodoni que el marquès de Grimaldi ha dimitit de l'ambaixada (Ciavarella 1979:101, 23/12/1784). Azara notificava Bodoni que havia estat nominat successor de Grimaldi (Ciavarella 1979:102, 13/1/1785).

¹³ Azara 1846-I:235, 16/3/1769. Carta d'Azara a Roda manifestant que va participar en totes les festes que van oferir al Gran Duc de la Toscana, Leopold I.

¹⁴ Azara 1846-I 9/3/1769. Desconeixem el perquè del nom de Carlos de Osorio.

¹⁵ Azara 1846-I:9/3/1769; Corona 1948:123-4; Olachea 1964:90. Azara assistí a totes les festes que se celebraren a Roma per obsequiar al Gran Duc, que anava d'incògnit amb el nom de duc de Pitigliano.

divergències amb Azpuru, així com la imminent arribada d'incògnit de l'emperador, Josep II, germà del Gran Duc.¹⁶ El seu propòsit era provar fortuna i guanyar-se la seva amistat. Azara explicà Roda la seva trobada amb l'emperador: «No tuve fortuna de tener ninguna sesion larga, como con el gran Duque, que he tenido mucha; pero alla sfugita, le he hablado muchas veces».¹⁷

L'arxiduquessa d'Àustria Maria Amàlia, consort de l'infant don Ferdinando de Espanya, arribà a Roma el 22 de novembre de 1783. Fou rebuda per Azara, en aquell moment ministre en funcions d'Espanya substituint el marquès de Grimaldi. Com a bon *cicerone* l'acompanyà a veure la Fontana de Trevi, la Columna Antoniana, el Museu Capitolino i la Basílica Vaticana, entre altres monuments destacables de la ciutat. També, assistiren junts a les festes que organitzaren diversos cardenals, com Herzan i Bernis als seus respectius palaus.¹⁸

Altres vegades Azara assistí a *pranzi* sense haver-hi cap motiu aparent, com el que es convocà a casa del cardenal Zelada el 25 de setembre de 1783. El diplomàtic aprofità l'ocasió per regalar-li un exemplar de l'alfabet copte de Massini, editat pel seu amic el tipògraf Giambattista Bodoni (1740-1813) (Ciavarella 1979:85). O bé quan l'ambaixador de Malta convidà els cardenals Pallavicini i Rezzonico, l'ambaixador de Venècia i Azara, així com «[...] alcuni Nobili Forestieri, ed altra primera Nobiltà fino al numero di 20.coperti».¹⁹ Alguns mesos més tard i per qüestions polítiques Maria Amàlia tornava a Roma i Azara de nou la convidava a dinar i posteriorment a la seva llotja al Teatre della Valle.²⁰

Azara també organitzà banquets a casa seva com el que realitzà durant les festes de Nadal de 1783 en honor de la duquessa de Parma i entre els assistents fou destacada la presència del rei Gustau III de Suècia, cardenals i altres personalitats. És molt possible que hi fos l'emperador Josep II, d'incògnit.²¹

---

¹⁶ Josep II estava a Roma d'incògnit amb el nom de Comte de Falkerstien (Castellanos 1849-50-I:247) i escriu a què es dedicaven els dos germans «[...] por las mañanas van a ver antigüedades [...] el lunes fue el emperador a Tívoli, y el martes a casa de Battoni[...] para hacerse retratar[...]». Azara estava present en tots els esdeveniments (Hyde 1982:249).

¹⁷ Azara 1846-I:16/3/1769 i 27/4/1769. Corona 1948:123-4 esmenta que Azara va fer de *cicerone* de Josep II, tant en aquest viatge de 1769 com en el posterior de 1782.

¹⁸ *Chracas* 22/11/1783, 19-23 (Garcia-Portugués 2007:doc.18).

¹⁹ *Chracas* 12/4/1783, 14. Són nombroses les referències a *pranzi* en aquest diari i poques les vegades que es detallen el nom de tots els assistents, per tant és difícil assegurar que hi fos Azara dins la referència *Ministri, Nobili o primaria Nobiltà*. No obstant això, és a partir de 1783 i anys successius quan Azara substituint al marquès Grimaldi i sobretot quan pren possessió del càrrec de Ministre que el seu nom sortirà escrit al diari.

²⁰ Olachea 1964:143; Ciavarella 1979:121, 3/1/1787.

²¹ Carta d'Azara a Floridablanca 25/12/1783 (Olachea 1964:152-3); Carta de Francisco Javier Ramos a Manuel Salvador Carmona 29/1/1784 (Jordán 1995 doc. 56:574-6).

Un any més tard, el 15 de març, el rei Gustau III de Suècia, d'incògnit a la ciutat amb el nom de comte d'Haga, visità Villa Negroni, acompanyat per entesos en les Belles Arts. Azara li mostrà els estudis de recerca realitzats sobre les troballes en les excavacions que promovia (fig.2).²² A Villa Negroni ja havia portat a Pius VI a l'inici de l'excavació l'any 1777.²³ Prèviament, Azara havia explorat terrenys de Domenico Angelis a Villa Adriana.²⁴ Amb el príncep de Santacroce van promoure l'excavació a Villa dei Pisoni (1779) (Pietrangeli 1943:137-139), on obtingué gran part de les escultures de la seva col·lecció. Posteriorment, l'any 1793, Azara va promoure l'excavació a Villa di Mecenate, ajudat per l'arqueòleg Pedro José Márquez.²⁵

Un altre tipus de convocatòries habituals a Roma eren les reunions d'amics, denominades petits Liceu o tertúlies on es debatien temes d'actualitat, relacionats principalment amb les ciències i les arts. Les tertúlies sovint es feien al voltant d'una taula, tot dinant o sopant, com per exemple, les organitzades a casa de la princesa de Santacroce, amiga i confident d'Azara.²⁶ En algunes ocasions, aquestes tertúlies més aviat eren esplèndids banquets: «La Sig. Principessa Santacroce in datta Domenica diede un lauto Pranzo, al quale intervennero gli Emi sigg. Cardinali Pallavicini Segretario di Stato, e de Zelada, i Sigg. Ambasciatori di Venezia, e di Malta, i Ministri Spagna [Azara va actuar com a Ministre en funcions, substituint l'ambaixador marquès de Grimaldi], di Portogallo, Sardegna, e Polonia, Monsig. Doria Maestro di Camere di Sua Sant., gl'Eccmì Sigg. D. Luigi, e Donna Costanza Braschi Onesti, il Sig. Cav. de Bernis, ed altri nobili Commensali, i quali furono trattati con particolari gusto, e splendidezza».²⁷ Noms d'eminències i grans famílies que permeten valorar l'alt nivell de les relacions del diplomàtic. Azara coincidí amb l'emperador Josep II en algunes d'aquestes tertúlies, en les quals es debatien en privat qüestions polítiques relacionades amb la supremacia i el poder de l'Església.²⁸

En diverses ocasions, Azara va ser requerit per Josep II pels seus coneixements polítics i per la valuosa informació de la qual disposava gràcies a les acadèmies i tertúlies que celebrà i a les que va ser convidat. L'emperador estava decidit i proposava uns canvis en el dirigisme de l'església que fàcilment podien haver acabat en un cisma. Les reunions entre Pius VI i Josep II no fructificaven i van necessitar l'opinió d'Azara com a intermediari. Segons paraules del seu biògraf, el diplomàtic va temperar la situació i «[...] el riesgo del mayor conflicto en que ha podido hallarse el Sacerdocio y el Imperio se ajusto en el

²² Massimo 1836:212; Cacciotti 1993:12.

²³ Azara 1780-a: XXXV; carta Azara-Roda del 13/11/1777 (Azara 1768-80, III:129-39); Pietrangeli 1943:45-49; Cacciotti 1992:177-186.

²⁴ Michon 1906:108-109 i Cacciotti 1993:12-15.

²⁵ Erròniament identificà com la vil·la de Gai Cilni Mecenes (Cruz 1806-1807:372).

²⁶ Abans ho havia estat del cardenal Bernis i de Moñino, al que hi anaven cardenals, com Braschi, després Pius VI, e Ignazio Busca (Cacciotti 1993:39n.6).

²⁷ *Chracas* 6/12/1783.

²⁸ Castellanos 1849-1950:336; Olachea 1964:128.

palco de un teatro [Teatro della Valle], mientras se cantaba una ópera bufa».²⁹ Azara va tenir un tracte quasi d'amic i confident amb l'emperador, tot gràcies a tenir certes afinitats ideològiques i polítiques, basades en idees il·lustrades i potenciades per haver realitzat una tasca prèvia de *cicerone* i de ser coneixedor dels laberints i intrigues de l'Església.

El diumenge de Pasqua de 1785, segons Azara, fou un excel·lent dia per desplegar els seus dots polítics, ja què coincidien a la ciutat un bon nombre d'estrangers. Escriví al seu amic el tipògraf Bodoni: «Qui siamoo circondati di Forestieri, fra i quali ci sono i Duchi di Curlandia. Domenica di Pasqua gli dò un gran pranzo, e martedì seguente un altro [...] Il Comendatore di Vivieux col piccolo Sanvitale credo che arrivino oggi da Napoli» (Ciavarella 1979:107).

El príncep Sigimondo Chigi, protector de les Lletres i Belles Arts, reunia a casa seva erudits i artistes de renom que hi havia a la ciutat. Entre els assistents s'esmenten Ennio Quirino Visconti, el cardenal Monsig. Erskine, l'abate Luigi Lanzi, l'abate Raimundo Cunich, l'abate Comte Zamagna, l'arquitecte Francesco Milizia (1725-1798), el pintor Giuseppe Cades (1750-1799), amics i col·laboradors d'Azara, també el cavaller Onofrio Boni que escriví: «[...] e tanti altri formavano a vicenda la giornaliera sua dotta, e gratissima recreazione».³⁰ L'abate Juan Andrés, de pas a la ciutat, descriví un d'aquest cenacles: «[...] De los Príncipes romanos conocí al Chigi, que me hizo el honor de regalarme sus obras, y es sugeto de ingenio y cultura: concurrí á su mesa con el Abate Visconti su Bibliotecario, y se habló mucho de la pintura al encausto de nuestro Requeno, y de otras cosas literarias, y se hizo también esta una comida erudita».³¹

Altres tertúlies a les quals va assistir el diplomàtic són les que organitzaven el príncep Rospigliosi, el duc de Ceri i la literata Maria Pezzeli (Castellanos 1849-50-II:279-80). L'abate Juan Andrés de nou aporta dades sobre aquestes reunions: «Concurrí una noche á la tertulia de la Sra. Maria Pezzeli, dama muy culta y de muy buen trato, donde hay siempre muy buena compañía de Caballeros y Prelados literatos, romanos y forasteros».³²

El 26 de gener de 1793 arribà a Roma la princesa Sofia Albertina de Suècia. Azara, com a ambaixador d'Espanya davant la Santa Seu, participà en diversos actes i celebracions que es realitzaren en el seu honor. El primer diumenge la convidà a *pranzo* al qual assistí el príncep Augusto d'Anglaterra i el príncep Poniatowski, nebot del rei de Polònia, així com altres nobles i cardenals, en total foren 33 comensals. La princesa nòrdica acompanyada del seu sèquit i del gravador Giovanni Battista Piranesi (1720-1778) visitaren els tallers dels escultors Antonio Canova (1757-1822) i Francesco Antonio Franzoni (1734-1818). La princesa de Santacroce fou nomenada pel Papa per fer la visita de la comitiva sueca al Vaticà. Els següents dies, anaven a les vil·les Ludovisi, Albani i Borghese i als estudis d'artistes com el de la pintora Angelica Kauffmann (1741-1807), gaudint de la companyia

²⁹ Castellanos 1949-1950:208. Finalment se signà el *Conventio amicabile* (Olaechea 1964:132).

³⁰ Boni 1804:10; Jordán 1995:39.

³¹ Andrés 1786-II:45. Carta XI del 12/1/1786.

³² Andrés 1786-II:45. Carta XI del 12/1/1786.

Fig. 2. A. R. Mengs, *Venus i cupidos* (c. 1779), reproducció de la pintura trobada a Villa Negroni (Leipzig, Museum der bildenden Künste; Londres, British Museum, i Viena, Albertina Graphische Sammlung, inv. 46123; Londres, Soane Collector 84/1/3).

i conversació del diplomàtic, a més de la de cardenals i altres celebritats presents a la ciutat.³³ La princesa Sofia Albertina corresponent les atencions dels seus amfitrions organitzà un banquet en el qual foren convidats diversos nobles, sent els primers esmentats al diari *Chracas*, la «sign.Principessa Santacroce, il Sig. Cav. de Azara...».³⁴

Entre els amics més íntims sorgits de les seves relacions a Roma destaquem aquells dels quals el mateix Azara va deixar constància escrita. Per exemple: el comte di Guemes, ambaixador de Torí, «Lei vedrà costì il conte di guemes che va Imbasciatore a Torino. E' un buonissimo soggetto e molto mio amico»;³⁵ el baró de Lesterenon «il Sig.e Barone de Lesterenon [...] E'un siog.re dei primi di Ollanda molto istruito ed amico mio grande [...]»;³⁶ Sérour d'Agincourt «Il mio amico d'Agincourt, che fa un'opera magnifica sulle

³³ *Chracas* 26/1/1793, 10 i 16; 16/3/1793, 20-23, 13/4/1793, 20 (García-Portugués 2007:doc. 46, 47 i 49).

³⁴ *Chracas* 13/4/1793, 20 (Garcia-Portugués 2007:doc.49).

³⁵ Ciavarella 1979:135, 14/5/1788.

³⁶ Ciavarella 1979:19, 6/7/1789.

Arti, [...]»;³⁷ el comte Rezzonico «[...]l'affare del nostro Conte Rezzonico. Io ò fatto e facio l'impossibile per salvare un amico [...]»;³⁸ l'arquitecte i teòric Francesco Milizia «[...]Milizia è il più brav'uomo, ch'io conosco in Roma, ho tutta l'amicizia che posso aver per lui[...]»;³⁹ el cardenal Boxadors «colla morte del mio caro amico Cardinal Boxadors, che finì di vivere sabato scorso. Così che mi vedo mancar a torno i miei amici.»;⁴⁰ i l'ambaixador de Lisboa «l'Ambasciatore nostro in Lisbona è mio intimo amico[...]»;⁴¹

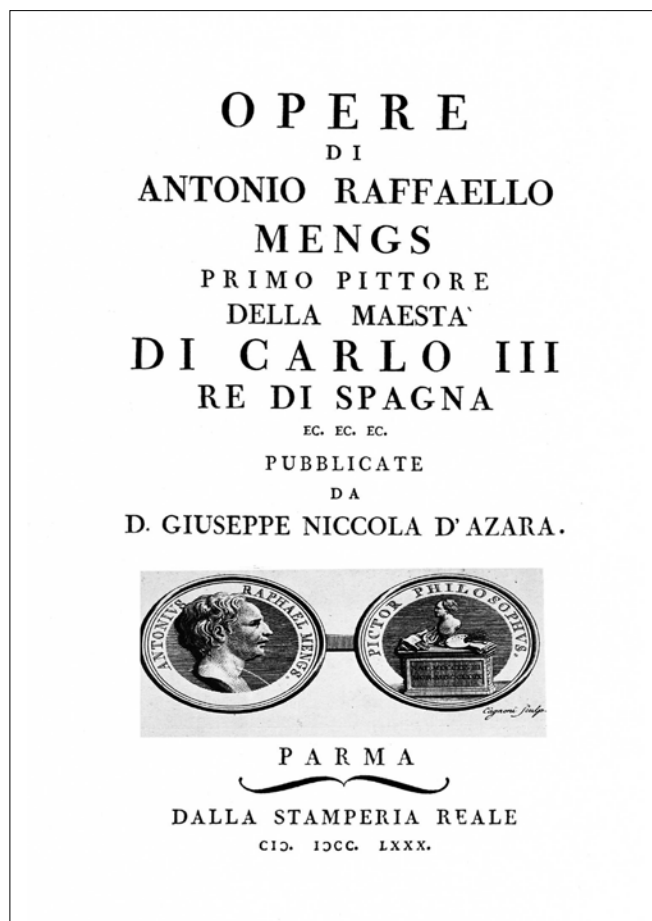

Fig. 3. J.N. de Azara, portada de les *Opere di Antonio Raffaello Mengs* (1780), Parma, Estamperia Reale (Azara definia el pintor com a filòsof) (BNC, R.(7) 4º-27 i BNC, R.132 – 4º - Creative Commons).

³⁷ Ciavarella 1979:84, 26/6/1783. Azara el va nomenar beneficiari en el seu testament (Cacciotti 1993:n.22).

³⁸ Ciavarella 1979:40, 17/9/1790.

³⁹ Ciavarella 1979:87, 18/9/1783.

⁴⁰ Ciavarella 1979:31, 28/12/1780.

⁴¹ Ciavarella 1979:101, 23/12/1784.

També en aquest període van sorgir un gran nombre d'assaigs i tractats sobre la bellesa i el bon gust en l'art, que van suscitar debats a les Acadèmies, als cenacles o tertúlies i als diaris i setmanaris d'art. Azara recopilà i defensà els escrits de Mengs, com a promotor de les *Obras i Opere* (1780) (fig.3) i com a difusor de l'estètica d'aquest artista s'afegia així a la corrent d'estetes compromesos a formar en el bon gust a professors de les Belles Arts, *dilettanti* i artífexs.⁴² Entre els anys 1770 i 1780 van sorgir molts diaris i revistes com a conseqüència del gran interès dels romans per estar al dia de les nombroses activitats culturals i promotores que s'oferien a Roma: l'*Antologia Romana*, el *Giornale delle Belle Arti*, les *Memorie per la Belli Arti* (Andres 1786-I:213-214) i el mateix *Chracas*, diari més aviat polític, se'n feien ressò.

Dins d'aquest tipus d'encontres culturals, coneguts com petits *Liceu*, Azara tenia el seu *Cenacolo letterario*. Reunia a casa seva cada dimecres i divendres diferents especialistes destacats del món de les arts i de les ciències. Eren un vehicle per discutir temes d'actualitat i a la vegada relacionar els convidats que representaven una oportunitat per a artistes i literats, als que Azara sempre volia ajudar. L'èxit dels seus cenacles era la conseqüència d'aglutinar entesos en diferents especialitats a les tertúlies, en les quals no faltaven els millors i més rellevants erudits i artistes. Poc temps després d'arribar a Roma ja n'havia organitzat un de caràcter científic i literari. Cada dimecres reunia amics per informar-los dels seus projectes i iniciatives culturals. Els divendres, era més selecte el grup i només per a aquells «que merecieron su amistad en primer grado».⁴³ En general les tertúlies que organitzava tenien com a objectiu debatre temes d'actualitat i un clar enfocament a promoure l'art i la literatura.⁴⁴

Pietro de Lama, director del Museo di Antichità di Parma, en el *Viaggio in Italia* (1790-1791) que escriví, esmentava que el va visitar i assistir als seus cenacles setmanals. Descriu el seu tarannà amicable i confiat: «Alle nove sono andato a far visita di congedo al sig. cav. Azzarra, con lui sono trattenuto a parlare delle cose da me vedute: mi ha raccontata la storiella dei detti Turchi accaduta a Roma». Admès a les tertúlies i dinars d'Azara, explicava la durada d'aquestes reunions, els temes i les peculiaritats dels contertulians:

⁴² Aquest esperit il·lustrat no va ser un cas aïllat d'esteta perquè a Roma hi havia un gran nombre de teòrics amb els corresponents assaigs i tractats d'estètica que cercaven trobar i difondre la veritable bellesa antiga, són alguns exemples: *Del Bello* de Bernardo Galiani (1765), *De Bono, malo et pulchro* d'Andrea Spagni (1765), *Saggio sopra la bellezza* de Giuseppe Spalletti (1765), *Monumenti antichi inediti* de Winckelmann (1767), *Storia delle arti del Disegno presso gli antichi* de Winckelmann (reedició de Carlo Fea de 1783), *Principi del disegno tratti delle più eccellenti statue antiche per li giovani che vogliono incaminarsi nello studio delle belle arti pubblicati ed incisi* de Giovanni Volpato (1786), *Saggi sul restabilimento dell'antica Arte de' Greci e Romani pittori ...* de Vicente Requeno (1787), *La Arcadia pictórica* de Francisco Preciado (1789), *La bellezza ideal* d'Esteban de Arteaga (1789) i *Principi, Progressi, Perfezione, Perdita, e Ristabilimento dell'Antica Arte...* de Vicente Requeno (1790).

⁴³ Bourgoïn 1804:IX-X; Boni 1804:9; Castellanos 1849-1850-I:2 i II:279-284; Corona 1948:77; Ciavarella 1979:XXI; Cacciotti 1993:3; Riera 1995:505-6; Garcia-Portugués 2007.

⁴⁴ A aquests sopars literaris d'Azara hi anaven: «[...]i miei Abatti che sono qui a pranso non se ne mostrano affatto contenti. Trobano la pontuazione un poco arbitrari[Els ensenyà una mostra de l'Horaci]» i «L'amico Milizia pranserà oggi con me[...]» (Ciavarella 1979:23 i 87).

«... sono andato a casa del sig. Azzarra dove ero invitato a pranzo. Quivi ho conosciuto il sig. Arteaga che ha una figura del tutto discorde dalla sua bell'opera su i Teatri, il Sig. Milizia che ha quella d'un Cinico, e Mr. d'Argentcourt che pare averla consonante al suo cognome». Es tracta de Sérour d'Agincourt i del qual afegia « ...Con questo mi sono trattenuto moltissimo parlando de' progressi positivi e negativi delle bell'arti, argomento sul quale egli ha preparata un opera vasta, appoggiata a monumenti incontrastabili». El següent esmentat era «...L'eruditissimo sig. abate Visconti che è riputato il più dotto illustratore de' monumenti antichi era mio vicino a mensa; perciò mi è parso d'essere a scuola, giacché posso dire d'aver imparato più che mangiato».⁴⁵

La presència d'Azara en ambients culturals cada vegada fou més sol·licitada. A més de les reunions científiques i literàries dels dimecres i divendres, foren habituals cada dijous l'organització de sopars i dinars en els quals es parlava de política i cultura. El diari *Chracas* en feia ressó de l'èxit, esmentant el nom dels nobles i prínceps de l'Església que assistien.⁴⁶

La relació de la princesa Santacroce i el diplomàtic fou molt estreta,⁴⁷ es podria dir que formaven un equip ben informat de tot el que succeïa al Vaticà i a Roma. Des de que la princesa enviudà, sota l'empara del diplomàtic, els seus banquets van ser molt cèlebres per les personalitats que assistien, com el que es dona al príncip Poniatowski, nebot del rei de Polònia, i comitiva. Després del *pranzo* de la princesa anaven a l'organitzat pel ministre Azara.⁴⁸ Un banquet memorable fou el que oferí la princesa Santacroce al príncep August d'Anglaterra amb una *Accademia*.⁴⁹ Ja feia bastant temps que l'empatia i col·laboració entre els dos s'havia establert, la princesa, fins i tot, l'acompanyava a la Torretta, coneguda per la Torre di Mecenate a Tívoli (Massimo 1836:212 i Cacciotti 1993:17). Allí rebien a altes personalitats, cardenals i aristòcrates.⁵⁰ Azara, ajudat per la princesa, gaudí d'informació selecta i privilegiada sobre la situació política al Vaticà i els seus dominis. Aquesta informació era transmesa a l'Estat, molta de qual anava codificada pel seu caràcter confidencial (doc.1 i 2).⁵¹

El nom d'Azara, contínuament sortia entre els de prínceps i cardenals convidats a banquets, com el que celebrà el príncep Borghese el 12 d'abril de 1795.⁵² Invitacions que

⁴⁵ Riccomini 2003:13, 146 i 173. Viatge del 26/11/1790 al 2/5/1791.

⁴⁶ *Chracas* 23/3/1793, 13/7/1793 i 26/10/1793 (Garcia-Portugués 2007:doc. 48, 50 i 51).

⁴⁷ De fet hi havia un vincle afectiu del qual nasqué una nena, Anna.

⁴⁸ *Chracas* 1793, 23/11/1793, 3 i 13 (Garcia-Portugués 2007:doc.53).

⁴⁹ *Chracas* 1794, 26/4/1794, 21-23 (Garcia-Portugués 2007:doc. 58).

⁵⁰ *Chracas* 12/10/1793, 21; 26/10/1793, 11; 16/11/1793, i 9/5/1795 (Garcia-Portugués 2007:doc.51 i 62). Ell mateix manifestà voler emular a Mecenes, celebrant sopars culturals i polítics (Jordán 1995:doc.181. Carta a Iriarte del 7/9/1794).

⁵¹ El document en clau numérica és un petit exemple de temes polítics que encara estan pendents de ser estudiats, relatius a l'exili del papa Pius VI quan es proclamà la República romana (1798) i sobre la concessió del Regne d'Etrúria (1801) (Garcia-Portugués 2007:153 i 160-161).

⁵² *Chracas* 1795, 18/5/1795, 14-15 (Garcia-Portugués 2007:doc. 61).

el diplomàtic corresponia, integrant-hi noblesa estrangera.⁵³ De fet, el Palau d'Espanya i La Torretta d'Azara eren parades obligades de polítics, nobles, literats i artistes que passaven per Roma.⁵⁴

Com a diplomàtic de vàlua, el papa Pius VI comptà amb la seva habilitat per negociar la pau, aconseguint l'Armistici de Bolonya (1796). La intervenció fou reconeguda públicament amb diversos actes que recollí el diari *Chracas*. Durant tot un mes se celebraren *Te Deum* i actes en diverses esglésies i parròquies de la ciutat agraïnt l'èxit i la pau que havia assolit. També fou convidat a nombrosos dinars i sopars per honorar-lo.⁵⁵

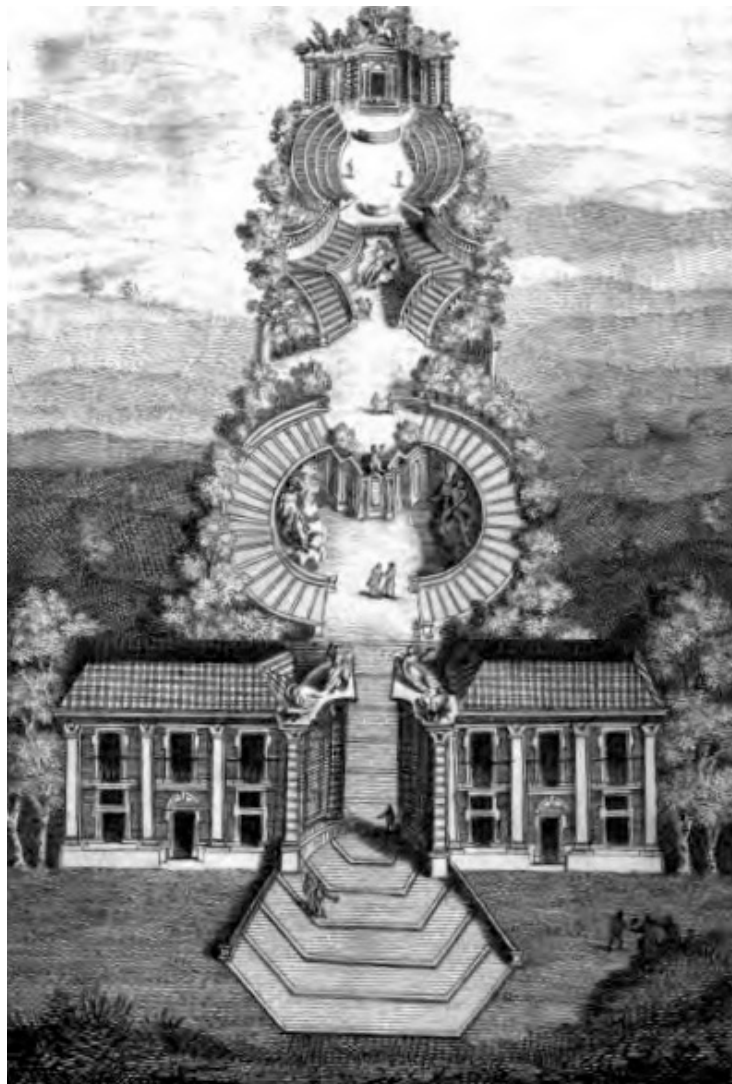

Fig. 4. Bosco Parrasio (segle XVIII). (Creatives Commons).

⁵³ *Chracas* 1795, 9/5/1795, 14-15 (Garcia-Portugués 2007:doc.62).

⁵⁴ *Chracas* 1795, 5/12/1795, 2-3 26/12/1795, 11-12 (García-Portugués 2007:doc. 66-67).

⁵⁵ Consulteu les notícies publicades al *Chracas* 1796, 9/7/1796, 3-6 i 9; 16/7/1796, 19; 30/7/1796, 6-7; 6/8/1796, 3 i 4-5; 13/8/1796, 6-7 i 11 (Garcia-Portugués 2007:doc. 71, 72, 74, 75 i 76).

El diplomàtic tenia una gran habilitat per rebre i fer sentir còmodes els seus hostes. Els ofería un ampli ventall de gratificacions molt lloades tals com gaudir d'amics erudits, accés a la seva biblioteca i sobretot llibertat i anonimat en les seves estades si per qüestions d'Estat era necessari. Per tant, aquests cenacles i tertúlies es convertiren en oportunitats úniques per l'astut diplomàtic, reunions en les que era fàcil obtenir informació política de primera que li permetia estar al dia del que succeïa a la ciutat. Aquesta praxis Azara la continuà a París, quan fou nomenat ambaixador i també en el període que s'establí a Barcelona.⁵⁶

***Arcadi* i membre d'altres associacions com a medi de difusió de la cultura**

Un altre tipus de reunions, íntimament lligades a les tertúlies, foren les associacions que es crearen per dur a terme alguna activitat cultural específica (Garcia-Portugués 2008:785-801). Totes aquestes reunions, també nomenades acadèmies, comptaven amb la presència de mecenes, erudits i artistes. Segons l'abate Juan Andrés totes les acadèmies eren privades: «[...]de públicas no hay en Roma sino la Arcadi, la qual propiamente no es mas que Academia de poesia, pero admite en las prefaciones en prosa toda suerte de asuntos».⁵⁷

El diari *Chracas*, molt reiterativament, publicava notícies convocant a reunir-se els membres d' *Arcadi*.⁵⁸ Aquesta associació, eminentment literària, tenia com a fita promoure el bon gust, entès com la supremacia de la cultura dels clàssics grecs i llatins, envers l'amenaça constant que suposava la dels anomenats per ells bàrbars. Inclús mantenien en el seu discurs la superioritat de la poesia dramàtica grega davant la llatina.⁵⁹ Un exemple il·lustrador d'aquesta inquietud fou el *Discorso in torno alle Belle Arti...* de Carlo Fea, que se celebrà en el mes de setembre i que es publicà el mateix any 1797 per la stamperia Pagliarini, en el qual es retia homenatge a la ciutat de Roma, relacionant-la amb l'esplendor d'altres ciutats com «Atene, Rodi, Mitilene, Efeso, Corinto, Tebe, Larissa», que eren les encimbellades (Fea 1797). Els assistents a aquestes sessions es proclamaven *Arcadi il·lustri*, supervivents de les incursions bàrbares gràcies a l'aportació d'homes com «Bramante, Peruzzi, Leonardo, Michelangeli e i Raffaeli.»⁶⁰ També exaltaven les noves troballes en les excavacions, que eren lloades i identificades per després formar part de col·leccions amb la idea de preservar el món clàssic a la posteritat i mostrar l'esplendor de Roma. Es tractava d'una associació molt culta de la qual n'era membre Azara,⁶¹ no sols com a promotor literari dels clàssics, sinó també com a col·leccionista i promotor de diverses excavacions, així com a identificador i difusor de troballes.

⁵⁶ Més informació sobre aquesta activitat del diplomàtic com a promotor literari i de les ciències a partir del 1798 la trobareu a Garcia-Portugués 2013-a:318 i 2013-b).

⁵⁷ Andrés 1786-II. Carta XI del 12/1/1786, p.60.

⁵⁸ Amb el nom *Arcadi*, no sols s'identifica els membres com a tal de l'Associació, sinó també la propia Accademia dell'Arcadia, tal com es desprén de l'escrit abans esmentat a la nota anterior.

⁵⁹ *Chracas* 15/2/1783, p.3 (Garcia-Portugués 2007:doc.14).

⁶⁰ *I Raffaeli*, Fea es refereix als dos Rafael: Rafael i Mengs (Garcia-Portugués 2007:doc.89).

⁶¹ Azara 1846-II. Carta del 6/5/1773, p.412, Azara comunica Roda la seva admissió.

Cadascun dels membres de l'associació *Arcadi* rebia un nom clàssic que l'identificava. José Nicolás de Azara era conegut amb el nom d'*Admeto Cillenio* (Cacciotti 1993:3). Altres *Arcadi*, amics i coneguts d'Azara foren Isabel Parreño, esposa de José Agustín Llano, que va rebre el nom de *Alcmena Amatuntea*;⁶² Francisco Preciado com *Parrasio*; Pius VI *Timio Nemeo*,⁶³ i Caterina Chracas *Pastorella*,⁶⁴ entre d'altres. Les reunions eren el primer dijous de cada mes, a la Sala del Serbatojo [sic] del Campidoglio,⁶⁵ en les quals es donava la benvinguda a un nou admès.⁶⁶ Dues sessions més es realitzaven coincidint amb l'entrada de la primavera i l'estiu, i es feien al Bosco Parrasio (fig.4).⁶⁷ En cadascuna d'aquestes convocatòries, ja sigui per un nou associat, una commemoració, una nova publicació o qualsevol altre motiu, es recitaven sonets clàssics. José Nicolás de Azara, com a *Arcadi*, no sols assistia a aquests actes, sinó que també es preocupava de l'edició de les Actes. És un exemple el llibre *Corilliano* o «Atti della solenne coronazione fatta in Campidoglio dalla insigne poetessa D.Maria Maddalena Morelli Fernandez pistoiese tra gli Arcadi Corilla Olimpica» (Ciavarella 1979:VIII), que envià al tipògraf Bodoni per ser publicat per la Stamperia Reale de Parma, l'any 1779.⁶⁸ També es preocupà d'introduir en aquesta associació a compatriotes de vàlua, per exemple a Leandro Fernández de Moratín. Durant l'estada a la ciutat del literat, Azara el portà al Campidoglio per gaudir dels poemes de Corilla Olimpica el 15 d'octubre de 1795.⁶⁹

La vida cultural d'Azara fou complexa per la seva participació en nombroses associacions culturals romanes. En elles hi trobem amics dedicats a afers literaris, arqueològics i artístics. Les interrelacions entre les diferents activitats culturals i institucions són evidents, ja que molts membres d'una, ho eren d'una altra. José Nicolás de Azara fou membre d'honor de diverses Acadèmies: della Accademia delle Belle Arti di Parma,⁷⁰ Acadèmic d'honor de la Real Academia de San Fernando,⁷¹ de l'Accademia di San Luca a

⁶² Prèviament, el 4/7/1773 va ser rebuda pels *Arcadi* amb poemes de lloança (Azara 1846-II:430) i va ser admesa com a *Arcadi* l'any 1775 (Jordán 1995:25).

⁶³ *Chracas* 11/1/1783, p.2 (Garcia-Portugués 2007:doc.13).

⁶⁴ *Chracas*, num.144, 18/5/1776, p.5 (Hyde 1982:217 i 249-250).

⁶⁵ *Chracas* 11/1/1783, p.2; 15/2/1783, p.3; i 11/12/1784, p.2 (Garcia-Portugués 2007:doc.13, 14 i 22).

⁶⁶ *Chracas* 20/9/1783, p.3 (Garcia-Portugués 2007:doc.16).

⁶⁷ Andrés 1786-II. Carta XI, 12/1/1786, p.61.

⁶⁸ La coronació de *Corilla* i altres homenatges es van produir el 18 de maig de 1776: «In tal festosa occasione il celebre Artefice Inglese Sig. Cristoforo Heweston, già mosso dal genio liberale, che anima la sua Nazione nel giorno in cui Corilla fu coronata dagli Arcadi, desiderò che fosse inalzato nella sala del Serbatojo un parlante Busto di marmo da lui egregiamente scolpito, e donato all'Adunanza per monumento perpetuo della Coronazione dell'acclamata Pastorella [Caterina Chracas]». *Chracas* 18/5/1776, p.5 (Hyde 1982:249-250).

⁶⁹ Dies més tard anaven a Florència per visitar el Palazzo Vecchio (Tejerina 1988:274 i 565).

⁷⁰ Ciavarella 1979:XVII, Cacciotti 1993:3.

⁷¹ AASF llibre 3/83, f.327 r.i v. i f.329, Azara és nomenat Acadèmic d'honor el 31/12/1774 i pren possessió del títol el 8/1/1775.

Roma,⁷² de l'Acadèmia de Göttingen, de l'Accademia Colombaria Fiorentina i de la Real Academia de San Carlos (León;Sanz 1979:45). Com a membre d'honor de l'Accademia di San Luca des del 1773, el seu nom sortí a la relació dels premis atorgats en el concurs que es va celebrar el 25 de maig de 1789 al Campidoglio (Accademia 1979). La relació va anar precedida d'una *Oratio* amb lloes poètiques de diversos *Arcadi*. El diplomàtic també fundà la «... società archeologica e intraprese scavi a su spesa nella zona di Tivoli, che nel 1799 [sic 1779] diede soddisfacenti risultati».⁷³ Es tracta d'una societat que fou coneguda per Tiburtina i, segons Onofrio Boni,⁷⁴ Azara la governava quasi com una dictadura com a exemple de rigor i treball a seguir de cara a alguns artistes, especialment els pensionats al seu càrrec.⁷⁵

A Roma, qualsevol activitat cultural era motiu per associar-se. És el cas d'un avís públic que va sortir al *Chracas* demanant associar-se per poder gravar una nova estampa de *l'Opera della Storia Antica, e della Republica, e dell'Imperio Romano* del Sr.Rollin, o bé per gravar estampes sobre marines, paisatges i altres gèneres, indicant el preu i quan es faria l'entrega.⁷⁶ L'*Antologia Romana* també difonia aquest tipus d'anuncis destinats a constituir una associació per assolir una fita artística, en aquest cas el «Progetto di associazione per una raccolta degli antichi monumenti della Sicilia colla loro spiegazione del Sr. Houel».⁷⁷ També, participà en l'associació denominada Compañía, de la qual era membre el duc d'Osuna, Azara s'encarregà de fer el control de la part tècnica i de l'execució per reproduir en gravats els quadres de «los Reales Palacios» (Cacciotti 1993:4n.40).

El *Chracas*, el *Giornale delle Belle Arti* i les *Memorie per la Belli Arti* citen altres associacions, sense una implicació explícita d'Azara i que il·lustren la gran activitat promotora a Roma en les que participaren amics i col·laboradors seus. Per exemple *La Accademia di Scienze e belle Lettere degli Aborigeni*,⁷⁸ entre els seus acadèmics consten els noms de Visconti i Borghese, tots dos amics seus. Entre els amants de l'*Antichità*

⁷² AASL, núm.53, f.34 r. (Cacciotti 1993:3; Jordán 1995:520; Garcia-Portugués 2007:doc.2).

⁷³ Ciavarella 1979, p.XVII. Creiem que és un error d'impremta l'any 1799, per diverses raons. En 1799 Roma estava invaïda per les tropes franceses i algunes escultures, de les quals es parla, van ser trobades el 1779, com el bust d'Alexandre el Gran de la col·lecció d'Azara.

⁷⁴ «[...]Dittadure della società cui presedeva Azara.» (Boni 1804:31).

⁷⁵ Massimo descriu la casa com a lloc de reunió : «la piccola Casa denominata la Torretta, [...] como luogo lontano dallo strepito degli affari, e commodissimo per secondare le sue ricerche antiquarie» (Massimo 1836:212); Pietrangeli esmenta les incursions de Visconti i Corradi en aquesta zona (1943:137), i Cacciotti com a lloc d'estudi «Recandosi di frequente nella deliziosa “casina”[Torre di Mecenate o Torretta situata als terrenys de Fabrizio del Naro] di Tivoli, l'Azara seguiva personalmente i saggi archeologici praticati per suo conto nel territorio tiburtino, che nel 1782 aggiunsero alla collezione altre i due preziosi busti greci, tre ricci cammei e un bassorilievo di gran pregio» (1993:17).

⁷⁶ *Chracas* 2/8/1783, p.24 i 18/10/1783, p.13 (Garcia-Portugués 2007:doc.15 i 17).

⁷⁷ *Antologia Romana*, 1781-2, p.167.

⁷⁸ *Chracas*, núm.460, 29/5/1779, p.2-3.i *Chracas*, núm.475, 23/7/1779, p.12-16. Dimarts es celebrava una Assemblea científico-literària amb un dinar.

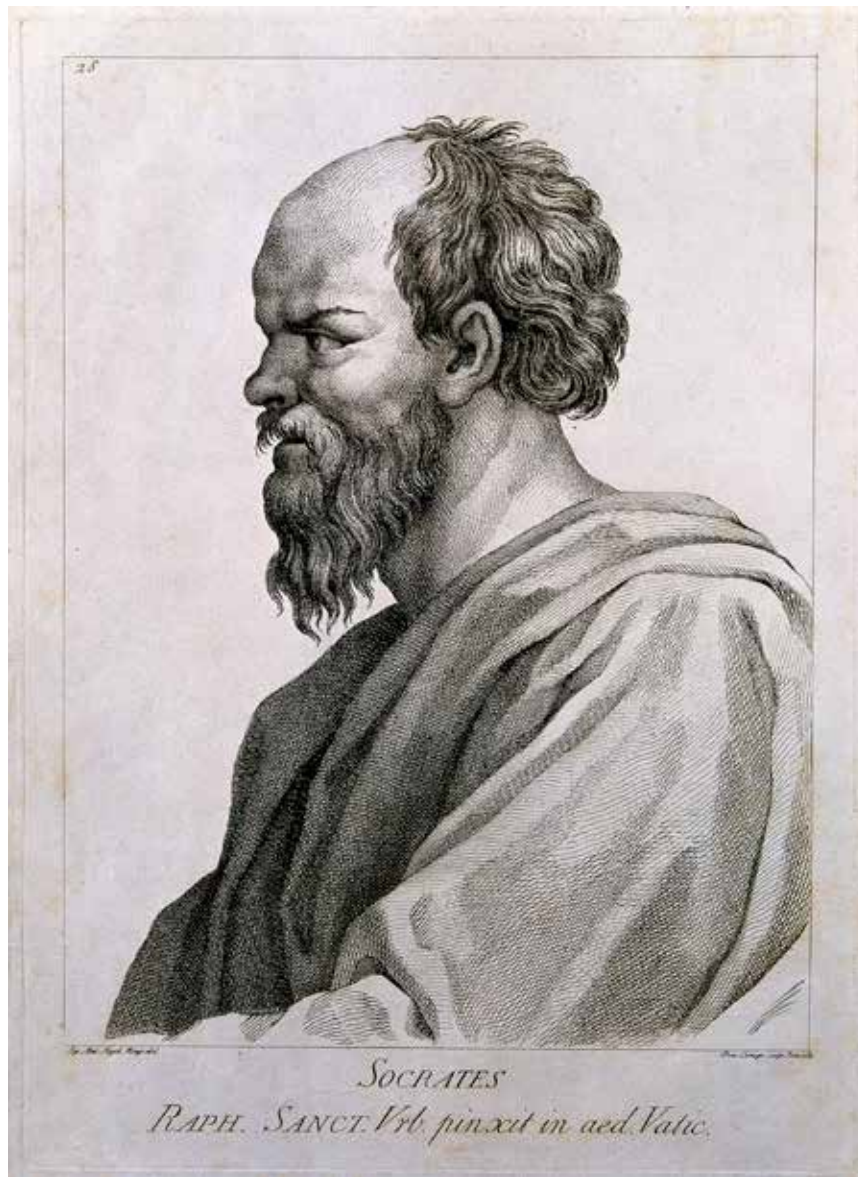

Fig.5. D. Cunego, *Socrates* (1783) (exemple del gravat d'un dels personatges realitzats per Mengs de *L'Escola d'Atenes* de Rafael), *Le LII. Teste della celebre Scuola D'Atene dipinta da Raffaello Sanzio da Urbino nel Palazzo Vaticano, designate in XL. Carte dal cavalier Antonio Raffaello Mengs, incise da Domenico Cunego*, In Roma MDCCLXXXV (1784) (Quadern de models que fou reproduït per Buenaventura Salesa per la Real Academia de San Luis). (Roma, Biblioteca Herziana – Creative Commons).

Etrusca (*Memorie* 1785:CXXVIII), el pare Paulantonio Peoli n'era membre i president de l'Accademia Ecclesiastica di Roma, altre dels seus amics i col·laboradors. De l'*Accademia delle Scienze, arti e belle lettere di Padova*,⁷⁹ en fou soci el seu bibliotecari Esteban d'Arteaga. O per exemple la nova associació que es creà el 1793 per reproduir en gravats paisatges amb monuments de l'Antiguitat clàssica i també moderns corresponents al Regne de les dues Sicílies: «Napoli, Pozzuolo, Ercolano, Porto, e l'Isola di Sicilia».⁸⁰

Un cas a destacar per la seva implicació fou la fundació de *La Societa Giorgica di Corneto*⁸¹ per reproduir en estampes les Llotges del Vaticà.⁸² Sota la direcció i patrocini d'Azara es va reproduir i distribuir entre els socis les estampes de les fesonomies dels il·lustres personatges que figuren a *L'Escola d'Atenes*, gravats per Domenico Cunego (1724-1803) segons dissenys de Mengs basats en l'obra de Rafael (fig.5).⁸³ La tria d'aquesta temàtica és molt fàcil que obeeixi a un criteri ben concret: exposar el paradigma del que havia d'ésser una acadèmia, associació o societat d'erudits i entesos en les diverses ciències i arts.

Conclusions

Les associacions, acadèmies i tertúlies a la Roma de la segona meitat del segle XVIII van ser nombroses. Totes elles constituïen una mena de xarxa que interrelacionava els amants de les ciències i les arts, que no dubtaven en associar-se per dur a terme un projecte. Azara no sols va ser un promotor d'associacions i acadèmies, sinó que en va ser membre de nombroses, participant en les més famoses tertúlies que es feien a la ciutat.

El present estudi apropa el lector a conèixer com funcionava el mecenatge i què significava associar-se, en aquest cas entorn a la figura de José Nicolás de Azara. Les pràctiques de *cicerone* i d'amfitrió li proporcionaren amistats i relacions que al llarg de la seva vida política li foren molt útils com a diplomàtic i com a promotor cultural. De fet, les associacions constituïren un vehicle fàcil i econòmic per promoure l'art i difondre l'estètica del bon gust basat en l'Antiguitat, que d'una altra manera hagués estat inviable per a molts il·lustrats com seria el cas del propi Azara.

Artistes i literats van trobar en aquest diplomàtic un col·laborador i un protector que els introduí en ambients apropiats a la seva especialitat. Els va fer participar en les tertúlies que setmanalment realitzava i en la d'altres, en les que van poder accedir a les novetats estètiques que s'estaven imposant. A aquests cenacles tingueren especialment accés els

---

⁷⁹ *Giornale per le Belle Arti* 1787:134-136.

⁸⁰ *Chracas* 1793, núm. 1978, 14/12/1793, p. 21-22 (Garcia-Portugués 2007:doc.55).

⁸¹ *Giornale per le Belle Arti* 1785:80, 95-111, 151 i 200 (Garcia-Portugués 2007:doc. 24,25,27 i 28).

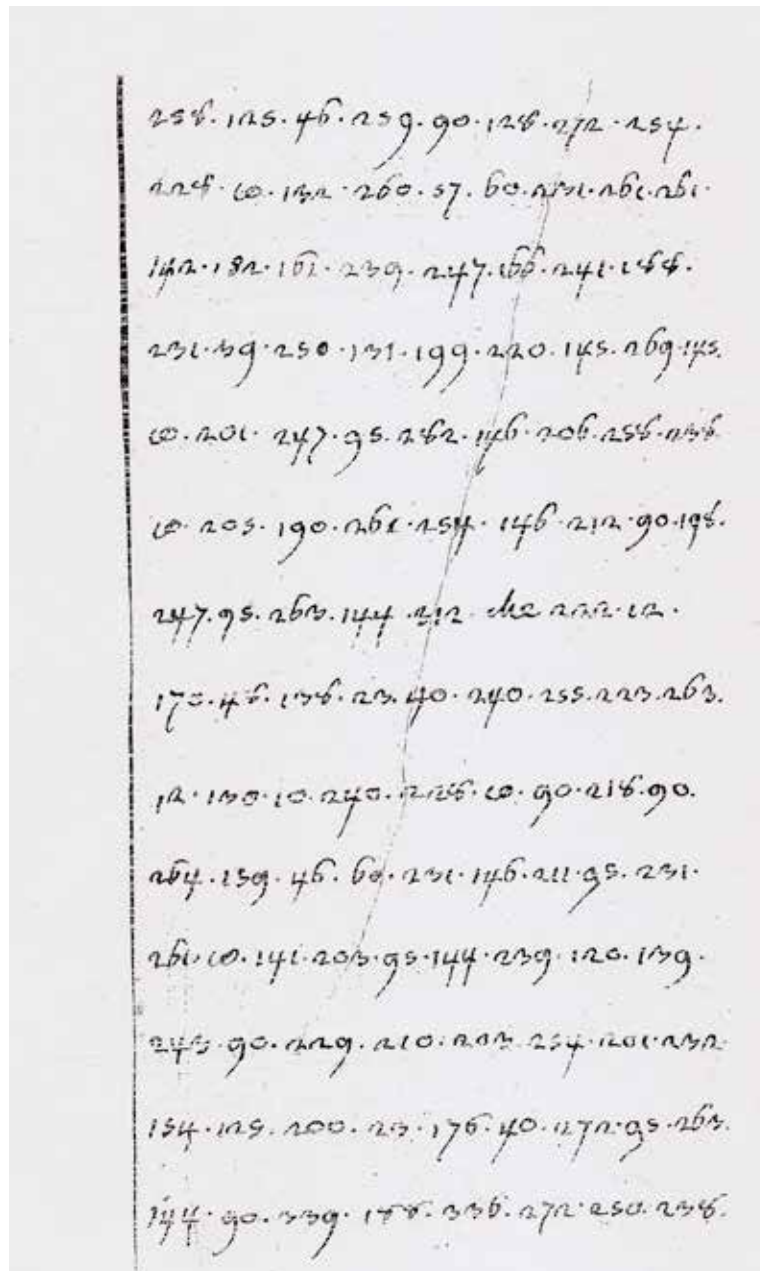
⁸² *Giornale per la Belle Arti* 3/1/1784, p.5-6, es fa una dissertació sobre l'obra de Rafael, i núm.3/1785, 80 (Garcia-Portugués 2007:doc.19 i 25).

⁸³ *Giornale per la Belle Arti* 3/1/1784,5-6; *Giornale* 1785, 3/1785,95-111 i 7/1785,151. Més informació sobre aquest mecenatge a Garcia-Portugués 2008:785-801.

pensionats que va tenir sota la seva tutela. També li va permetre desenvolupar les seves tasques de diplomàtic exitosament i emprendre tot tipus d'empreses culturals: literàries, artístiques i científiques, que el situa a la primera línia de la Il·lustració.

DOCUMENTS

Doc.1 i (fig.6). Document en clau numèrica que acompanyava la carta transcrita en doc.2 (1798).

BC Fons Torres i Amat mss. 3783 sig. 22-VI Registre 5484, armari V, prestatge IV, núm. 304.

Doc.2. Carta dirigida a José Nicolás de Azara, en la qual rep informació sobre Pius VI, demostrant així la seva preocupació per trobar un bon destí al Papa.

«Parma 16 Octubre 1798

Amico Carmo. [carísimo] Ricevetti la carina Vostra dei 26 p.o p.o 9tbre [settembre] solamente ieri, e rassegnai la med.a coll'altra d'uffizio e la particolare al S.r Infante [es refereix a Ferdinand, duc de Parma, fill de Carles IV] come feci veneve la altre acchiunsemi [sic] al loro destino.

Per un corriere del Re di Sardegna, che partó al S.r Infante una lettera aperta el med.o, si senti, che andava a passare per qui, dove contava di fermarsi due o tre giorni per riposo. Spedi subito a Milano per sentire com'era la cosa, e mi fù risposto che poteva ben pasare senza comprometerci; ma che fermandosi poteva esser presa mal e con ciò il sig.e Infnte scrisse al Re nella miglior maniera persuadendolo a non fermarsi; distatti aveva destinato de fermarzi il giorn dopo a Piacenza, e continuo a Borgo, dove sarà questa sera, e domani a sera sarà qui.

Mi dispiace che vi sia mancato il ezzo per avere le cuore dell Principessa Santa Croce, la quale non mi ha mai piú scritto.Vi acchiudo [sic] una lettera del S.r Infante ed ho ià pregio di confermarvi sinceramente

Vostro Servitore ed Amico

Ventura [rúbrica]

P.s. 9 libri furono spediti come vi scrissi in due cassé, ma legati, mentre [?] credetti meglio, e quello fù il ritardo.»

BC Fons Torres i Amat mss. 3783 sig. 22-VI Registre 5484, armari V, prestatge IV, núm. 305.

FONTS DOCUMENTALS

Arxiu de la Real Academia de San Fernando, Madrid (AASF)

AASF, llibre 3/83, f. 327 r.i v. I f. 329.

Arxiu de l'Accademia di S.Luca, Roma (AASL)

AASL núm.53, f.34 2/5/1773.

Biblioteca de Catalunya (BC)

BC Fons Torres i Amat mss. 3783 sig. 22-VI Registre 5484, armari V, prestatge IV, núm. 304 i 305.

Biblioteca Nacional (BN)

BN Col.USOZ, U.829, dins Azara 1846, carta d'Azara a Manuel de Roda manuscrita sense lligar del 15/10/1777.

FONTS BIBLIOGRÀFIQUES

Accademia (1789), *Accademia di S.Luca 1789. I Pregi delle Belle Arti celebrati in Campidoglio pel somene concorso tenuto dall'insegne Accademia del Disegno in San Luca li 25. Maggio 1789. Essendone principe Il Signor Agostino Penna*, In Roma, Dalle Stampe del Casaletti nel Palazzo Massinil (Relazione. Orazione e componimenti poetici in lode delle Belle Arti, Catalogo de'signori Officiali ed Accademici, di Merito e di Onore...).

Andres, J. (1786), *Cartas familiares del abate D.Juan Andres a su hermano D. Carlos Andres, dandole noticia del viaje que hizo a varias ciudades de Italia en el año 1785, publicadas por el mismo D. Carlos*, 2 v., Madrid, Antonio de Sancha, MDCCLXXXVI.

Antologia Romana (1781-1782), v.XVIII, In Roma ... presso Gregorio Settari Librajo al Corso.

Azara, J.N. d' (1780-a), *Obras de Don Antonio Rafael Mengs, primer pintor de camara del Rey...*, Madrid, en la imprenta Real de la Gazeta, MDCCLXXX.

Azara, J.N. d' (1780-b), *Opere di Antonio Raffaello Mengs*, Parma, Stamperia Reale.

Boni, O. (1804), *Lettera del Cavaliere Onofri Boni al abate Gaetano Marini*, Florència.
 Bourgoïn[g] J.F. baró (1804), «Notize historique sur le chevalier Don Joseph-Nicolas d'Azara, Arragonais, ambassadeur d'Espagne à Paris, mort dans cette ville le 5 pluviôse an 12», *Gazette Nationale ou Le Moniteur Universal*, núm. 195, París, press 15 germinal any 12 de la República, [5/4/1804] p. 888-890 (Reeditat en l'opuscle: «Noticia histórica sobre el caballero Don José Nicolas de Azara aragonés, embajador de España en Paris, muerto en dicha ciudad en 26 de Enero de 1804. Escrito en francés por M.Bourgoïn, y puesto en castellano por un distinguido literato de nuestra época», *El espíritu de Don José Nicolás de Azara: descubierto en su correspondencia epistolar con don Manuel de Roda*, Madrid, Imprenta de J. Martín Alegría, 1846).

Chracas. Diario Ordinario di Roma.

Chracas 1776, núm. 144, 18/5/1776, 5.

Chracas 1779, núm. 460, 29/5/1779, 2-3.

Chracas 1779, núm. 475, 23/7/1779, 12-16.

Chracas 1783, núm. 838, 11/1/1783, 2.

Chracas 1783, núm. 848, 15/2/1783, 3.

Chracas 1783, núm. 864, 12/4/1783, 14.

Chracas 1783, núm. 910, 20/9/1783, 3.

Chracas 1783, núm. 928, 22/11/1783, 19-23.

Chracas 1783, núm. 932, 6/12/1783.

Chracas 1784, núm. 1038, 11/12/1784, 2.

Chracas 1785, núm. 1110, 20/8/1785, 8-10.

Chracas 1785, núm. 1112, 27/8/1785, 9.

Chracas 1793, núm. 1886, 26/1/1793, 10 i 16.

Chracas 1793, núm. 1900, 16/3/1793, 20-23.
Chracas 1793, núm. 1908, 13/4/1793, 20.
Chracas 1793, núm. 1960, 12/10/1793, 21.
Chracas 1793, núm. 1964, 26/10/1793, 11-13.
Chracas 1793, núm. 1970, 16/11/1793, 5.
Chracas 1793, núm. 1972, 23/11/1793, 3 i 13.
Chracas 1793, núm. 1978, 14/12/1793, 21-22.
Chracas 1794, núm. 2016, 26/4/1794, 21-23.
Chracas 1795, núm. 2118, 18/4/1795, 14-15.
Chracas 1795, núm. 2124, 9/5/1795, 14-15.
Chracas 1795, núm. 2158, 5/12/1795, 2-3.
Chracas 1795, núm. 2190, 26/12/1795, 11-12.
Chracas 1796, núm. 2246, 9/7/1796, 3-6, 9, 20-23.
Chracas 1796, núm. 2248, 16/7/1796, 19.
Chracas 1796, núm. 2252, 30/7/1796, 6-7.
Chracas 1796, núm. 2254, 6/8/1796, 3 i 4-5.
Chracas 1796, núm. 2256, 13/8/1796, 6-7 i 11.
Chracas 1797, núm. 2330, 29/4/1797, 2.
Chracas 1797, núm. 2334, 13/5/1797, 24.
Chracas 1797, núm. 2338, 27/5/1797, 3-4 i 10.
Chracas 1797, núm. 2340, 3/6/1797, 19.
Chracas 1797, núm. 2344, 17/6/1797, 13-17.
Chracas 1797, núm. 2360, 12/8/1797, 5-6.
Chracas 1797; núm. 2368, 9/12/1797, 4-5.
Chracas 1797, núm. 2378, 14/10/1797, 7-8.

Fea, C. (1797), *Discorso intorno alle Belle Arti in Roma recitato nell'adunanza degli Arcadi il Di'XIV.Settembre Ora presentato all'Illustrissimo signor cavaliere Luigi Alvarez da Cunha e Figueredo incaricato d'affari di S.M. Fedelissima presso la S.Sede dall'Avvocato D.Carlo Fea. "Feret haec aliquam tibi fama salutem" Virg.Aeneid.Lib I, vers. 43*, In Roma nella stamperia Pagliarini MDCCXCVII.

Giornale delle Belle Arti (1784-1787).

Giornale delle Belle Arti e della Incisione Antiquaria, Musica, e Poesia, Per l'anno MDCCLXXXIII [1784, v.I]. Dedicato alla Santità di N.S. Papa Pio Sesto Felicemente Regnante. In Roma per il Casaletti. Con Licenzo de' Superiori.

... [1785 v.II] Dedicato All'Emô Principe il Signor Cardinale Gio: Mari Riminaldi.
... [1786 v. III] Dedicato all'Emô, e Rmô Principe il Sig.Cardinale Antonio Doria.
... [1787 v.IV] Dedicato all'Emô, e Rmô Principe il Sig.Cardinale Giuseppe Garampi.

Memorie per la Belli Arti (1785-1788), [redactades per Guattani], [v.I,1785 al v.4,1788], In Roma nella stamperia Pagliarini.

BIBLIOGRAFIA

- Azara, J.N. (1846), *El espíritu de Don José Nicolás de Azara, descubierto en su correspondencia epistolar con don Manuel de Roda*, 3v., Madrid, Imprenta de J. Martín Alegria.
- Cacciotti, B. (1992), «Scavi Azara», dins B. Palma Venetucci, *Le erme tiburtine e gli scavi del Settecento*, Roma, Leonardo de Luca Editori, p. 177-221.
- Cacciotti, B. (1993), «La collezione di José Nicolás de Azara: Studi preliminari», *Bollettino D'Arte*, 78, p.1-54.
- Castellanos, B.S. (1849-1850), *Historia de la vida civil y política del célebre diplomático y distinguido literato español el magnífico caballero D. José Nicolás de Azara, marqués de Nibbiano ...*, I-II, Madrid, Imprenta de Don Baltasar González.
- Ciavarella, A. (1979), *De Azara-Bodoni*, 2 v., Parma, Stamperia Real.
- Corona, C.E. (1948), *José Nicolás de Azara. Un embajador español en Roma*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico.
- Garcia-Portugués, E. (2008), «La Escuela de Atenas de Rafael y su difusión en la prensa romana de finales del siglo XVIII», *VI Congreso internacional de la Sociedad Española de Emblemática: Imagen y Cultura. La interpretación de las imágenes como Historia cultural*, v.I, València, Universitat de València, (2007), p.785-801.
- Garcia-Portugués, E. (2013-a), «José Nicolás de Azara a Barcelona. Promotor d'edicions literàries durant i entre les dues ambaixades a París (11-4-1798/14-8-1799 i 29-12-1800/19-11-1803)», *Revista Pedralbes, Departament d'Història Moderna*, Universitat de Barcelona, núm. 30 (2010), p.283-322.
- Garcia-Portugués, E. (2013-b), «José Nicolás de Azara protector y difusor de la ciencia. Una aproximación», VIIè. Congrès d'Història Moderna de Catalunya: Catalunya entre la guerra i la pau: 1713, *Pedralbes, Departament d'Història Moderna*, Barcelona, Universitat de Barcelona [en premsa].
- Hyde, V. (1982), «References to Artists and Works of Art in Chracas, Diario Ordinario 1760-1785», *Storia dell'Arte*, 46, p.217-272.
- Jordán, J. (1995), «José Nicolás de Azara, promotor de las artes», Madrid, Universidad Complutense (tesis doctoral).
- León, F.J; Sanz M.V. (1979), *La estética Académica Española en el siglo XVIII: Real Academia de Bellas Artes de San Carlos de Valencia*, València, Institució Alfons el Magnanim i Diputació de València.

Massimo, V. (1836), *Notizie istoriche della Villa Massimo alle Terme Diocleziane*, Roma, Dalla tipografia Salviucci.

Olaechea, R. (1964), «José II y J. Nicolás de Azara: Los dos viajes del emperador Austríaco a Roma», *Miscelanea Comillas*, 41, p.77-153.

Pietrangeli, C. (1943), *Scavi e scoperte di antichità sotto il pontificato di Pio VI*, XXII, Rome, Inst. Stud. Roman, p.190.

A. M. Riccomini, *Il viaggio in Italia di Pietro De Lama. La formazione di un archeologo in età neoclassica*, Roma, Edizioni ETS, 2003.

Riera, A. (1994), «La formació dels escultors catalans: l'ensenyament de l'Escola Gratuïta de Dibuix i els pensionats a Madrid i Roma (1775-1815) », Barcelona, Universitat de Barcelona (tesi doctoral).

Tejerina, B (1988), «crítica i notes», dins del llibre de Leandro Fernández de Moratín, *Viage a Italia (Londres 1793 – Madrid 1797)*, Madrid, Espasa Calpe.

Visconti, E.Q. (1818-1822), *Le Opere - Il Museo Pio Clementino*, Milano Presso gli Editori [Nicolo Bettoni].

RECURSOS WEB

Garcia-Portugués, E. (2007), «José Nicolás de Azara i la seva repercussió en l'àmbit artístic català», Barcelona, Universitat de Barcelona (tesi doctoral), URL= <http://www.tdx.cat/TDX-0922110-095426> o <http://www.tesisenxarxa.net/TDX-0922110-095426/> [2010].